

MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNİN TERCÜME VE ŞERHLERİ

Dr. İsa ÇELİK *

ÖZET

Mesnevî Mevlânâ'nın en önemli eseridir. Bu makalemizde İslâm dünyasında üzerine en çok şerh yazılan eserlerden birisi olan Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin tercüme ve şerhleri hakkında ulaşılabildiğimiz kadarıyla derli toplu bir şekilde bilgi vermeye çalıştık. Mesnevî'nin önemli şerhlerinden bir kaçını şunlardır: İsmail-i Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi, İsmail Hakkı Bursevî, Ahmet Avni Konuk ve Tahirü'l-Mevlevî'nin şerhleri. *Mesnevî*, bu Türkçe şerhlerin yanı sıra, Arapça ve İngilizce'ye tam olarak; Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Japonca, Felemenkçe, Lehçe, Urduca ve Korece'ye de kısmen tercüme edilmiştir.

Mesnevî kelimesi, Arapça “senâ-yesnî-seneyn” fiilinden gelmekte olup, “bir şeyi bir şeye katmak ve bükme” anlamına gelir. “Mesnâ” kelimesi de aynı kökten olup, “ikişer ikişer” mânasına gelir. Mesnevî kelimesi ise, mesnâ kelimesinin ism-i mensûbu olup, ikişerli ikişerli demektir. Bu sebeple kafiyeleri ikili olan şiire “mesnevî” denilmiştir.¹

Mesnevî, her beyti ayrı kafiyeli manzumeye verilen addır.² Mesnevîlere, tasavvufî mesnevîler, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin çeviri ve şerhleri, tasavvufu anlatıp öğretme amacını güdüen mesnevîler, İran edebiyatındaki mesnevîlerin çevirileri, evliyâ menkıbeleri, temsili yoldan tasavvufu anlatan eserler, Yûnus Emre, Kaygusuz Abdal ve Rûşenî gibi şâirlerin *Mesnevî*'leri örnek verilebilir.³

Çoğulu Mesneviyyât olan mesnevî klasik İran-Türk şiirinde şu üç ayrı mefhumu ifade eder.

*) Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü.

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XIV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., XIV, 115, 119; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, I-III, Matbaa-i Osmaniyye, İst., 1304-1305/1886-1887, IV, 893-895; Hüseyin Güllüce, “*Mevlânâ ve Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*” (Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE.), Erzurum, 1998, s.72.

² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB., İst., 1993, II, 488; Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, Türkiye Yay., İst, 1973, I, 619.

³ İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II*, Sayı: 215-216-217 (Temmuz-Ağustos 1986), s.439-440, ss.439-563.

1. Her beytin mısraları kendi aralarında kafiyeli şiir formu. (aa bb cc...) İran ve Türk şâirleri, Mesnevî formunu arûz'un küçük vezinlerinde kullanmışlardır.

2. Klasik İran-Türk şiirinde manzûm hikâye ve roman türü, Leylâ ve Mecnûn gibi.

3. Husûsî ve mutlak mânada Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şaheserine verilen isimdir.⁴

Hatta XIII. asırda âlim ve ârifler için kullanılan Mevlânâ kelimesi, daha sonraki asırlarda, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye has bir isim haline gelmiştir. Dîvân edebiyatı nazım şekillerinden biri olan mesnevî kelimesinde de aynı durum söz konusudur. Mesnevî denilince Mevlânâ'nın eseri akla gelmektedir.⁵

Mesnevî, Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan ve başka yerlerde; değişik tarihlerde, defalarca basılmıştır. Ayrıca tercüme ve şerhlerle birlikte, çoğu kez aslı da basılmıştır. *Mesnevî*, Mevlânâ'nın gazelleri (*Dîvânî*) gibi, onlardaki kadar değilse de yine, tashîhten, tahrîften, beyitlerin azaltılmasından ve çoğaltılmasından kurtulamamıştır. Eski yazmalarla, basılan nüshalardaki beyitlerin sayıları değişiktir.⁶ Ömrünü Mevlânâ ile ilgili çalışmalara hasreden Bedîüzzaman Fîrûzanfer'e göre, basma nüshaların en doğrusu, 667'de yazılan nüsha esas alınarak basılan R. A. Nicholson'un tahkikli baskısıdır.⁷

Bu baskıda 6 ciltteki beyit sayıları şöyledir:

I. cilt: 4009 beyit	II. Cilt: 3812 beyit
III. cilt: 4810 beyit	IV. Cilt: 3856 beyit
V. cilt: 4241 beyit	VI. Cilt: 4922 beyit

böylece beyitlerin toplamı: 25650'dir.⁸

⁴ Yılmaz Öztuna, "Mesnevî", *Türk Ansiklopedisi*, I-XXXIII, MEB., Ank., 1983, XXIV, 46.

⁵ Kul Sadi, *Mevlânâ'yı Anlamak*, Vahdet Yay., İst., 1984, s.33.

⁶ Bedîüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celaleddin*, Çev., F. Nafiz Uzluk, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1986, s.396.

⁷ Fîrûzanfer, a.g.e., s.396-397.

⁸ Bu sayının diğer bazı nüshalarla mukayesesi şöyledir: 1. Raynold Allin Nicholson'a göre 25650 beyit; 687 tarihli Elif Efendi nüshası: 25689 beyit. 3. Sahîh Ahmet Dede'ye göre: 25585 beyit; 4. Gazzî Dede Mecmuasına göre: 25820 beyit. 5. Veliyyüddin Efendideki nüshaya göre: 25956 beyit. 6. Edirne Selimiye'deki 709 tarihli nüshaya göre 25669 beyit. 7. Eflaki'ye göre: 26660 beyittir. Nafiz Uzluk, "Mesnevî'nin Batıdaki Tercümeleleri" *Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı*, Yıl: 52, Cilt: 3, Sayı:8-9-10, (Temmuz, 1964), s.31. Gölpınarlı, nüsha farklılıklarını da değerlendirerek *Mesnevî*'nin beyit sayısının 25680 olduğunu tespit etmiştir (Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, Yeni Boyut Yay., İst., 1993, s.33.); Görüldüğü gibi beyit sayısı, Eflaki'ye göre, diğerlerinden 1000 civarında fazladır. Bunun sebebi ise Eflakî'den anlaşıldığı üzere, Mevlânâ zamanında birisi tarafından *Mesnevî*'ye kendi üslubunda karıştırılan beyitlerin ilave edilmesidir

Mevlânâ bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm'e ve onu getiren Hz. Muhammed'e derin anlayış ve inanışla bağlıdır. O kadar ki, *Mesnevî*'yi Kur'ân-ı Kerîm'in şiir ve hikâye sanatıyla ve Mevlânâ tarzı bir duygu ve düşünce üslûbıyla ifadenmiş, Kur'ân'ın manzum tefsiri diye nitelemek mümkündür. Mevlânâ, *Mesnevi* vasıtasıyla öğrettiği, Allah'a varma yollarını Kur'ân'dan âyetler getirerek Peygamberimiz'den hadisler hatırlatarak ve bunları derin anlayışlarla açıklayarak tanıtmaya çalışmaktadır.⁹

50 bin dizeyi aşkın olan *Mesnevî*'de, yüze yakın ehli ya da vahşi hayvanın yaşam öyküsü, onlarla ilgili binlerce hikâye var. *Mesnevî*'de 755 Kur'ân âyeti ele alınır. 39 kez Cebrâil'den, 62 kez İbrahim Peygamber'den, 70 kez Süleyman Peygamber'den, 44 kez Davud Peygamber'den, 85 kez İsa Peygamber'den, 76 kez Hz. Mûsâ'dan, 103 kez Hz. Yûsuf'tan, 27 kez Hızır'dan, 29 kez Hz. Ömer'den, 28 kez Hz. Ali'den, 24 kez Bâyezid-i Bistâmî'den, 42 kez Hüsameddîn adıyla seslendiği, Hüsameddîn Çelebi'den, 796 kez Şeytandan, 16 kez İblis adıyla yine Şeytandan söz edilmiş ve hepsi de öyküleriyle konu edinilmiştir. Bunlardan ayrı olarak yüzlerce kabile, kent ve yöre adı ve hikâyesi anlatılır.¹⁰

Mesnevî'de muhtelif dinî inançlar, tasavvufî esaslar, özellikle varlık birliği (vahdet-i Vücûd) nazariyesi, bu felsefî görüşe bağlı olarak Allah, Vücûd-ı mutlak, kâinatın yaratılışı, iniş ve çıkış kavisleri (devr), insân-ı kâmil ve kutup meselesi, insan için bir şeyhin lüzumu ve ona mutlak itaatın gerçekliği, peygamberlik, velilik, irade kaza ve kader meselesi, ilhamın vahiy ile münasebeti ve aynı şey oluşları, ibadetlerden asıl maksadın ne olup olmadığı v.s. gibi hususlar işlenip tahlil edilmekte; münasip hikâyeler, Kur'ân kıssaları ve âyetler, hadisler, konu ile ilgili görülen meşâyih sözleri ve menkıbeleri anlatılmakta; her bir hikaye ve her söz, telkin edilmek istenen fikre tatbik olunmakta ve ona göre yorumlanmaktadır.¹¹

Mevlânâ, "*Mesnevî*"sinde yalnız tarikat bilgileri vermiyor; aynı zamanda şarkın eski efsanelerinden; peygamberlere ve evliyâyâ ait menkıbelerden faydalanarak hikmetler de sunuyordu. Bu yüzdendir ki, astronomiden tıbbâ; din, felsefe ve sosyal bilgilerden psikolojiye kadar maddî ve manevî nice ilimlerin ışığı altında söylenmiş bu manzum hikmetler ve hikmet dolu hikâyeler kitabı asırlardan beri her devri ve her zekâyı tatmin edecek bir bilgi, ilham ve tefekkür kaynağı olmuştur.¹²

Mesnevî sırlarının anlaşılması zor ve çetin olmasından dolayı âlimler,

(Fürûzanfer, a.g.e., s.396.); Güllüce, a.g.t., s.78; Bu fazla beyitler mânânın özüne fazla etki etmeyen bazı izahları ihtiva etmektedir.

⁹ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB., İst., 1987, I, 314; Fürûzanfer, *Mevlânâ*, s.393.

¹⁰ Rüştü Şardağ, "Mevlânâ ve Mesnevî'deki Üslup," *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, Haz., Feyzi Halıcı, Ülkü Basımevi, Konya, 1983, s.125, ss.125-129.

¹¹ M. Nazif Şahinoğlu, "Mesnevî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, I-VII, Dergah Yay., İst., 1986, VI, 285-286.

¹² Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 314.

mutasavvıflar onun müşkil noktalarını açıklamak, karışık yerlerini çözmek için çok çalışmışlar, himmet etmişler; gerek manzum, gerek mensur Arapça, Farsça, Urduca, Türkçe ve bazı batı dillerinde olmak üzere, bütün *Mesnevî* ciltlerine veya muhtelif kısımlarına bir çok şerhler yazmışlar, telifler meydana getirmişlerdir.¹³

Bu girişten sonra makalemizin hedefini şu şekilde özetleyebiliriz: Zamanımıza kadar *Mesnevî*'nin tercüme ve şerhleri ile ilgili olarak bilgi verilen eser ve makalelerde ya sadece Türkçe tercüme ve şerhlerden veya Batı'da yapılan çalışmalardan bahsedilmektedir. Bir takım eserlerde ise her ikisinden de kısmen bahsedilse bile bu alanda bir makaleye ihtiyaç hissetmemiz nedeniyle, bu yazımızda İslâm dünyasında üzerine en çok şerh yazılan eserlerden birisi olan Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin tercüme ve şerhleri hakkında ulaşabildiğimiz kadarıyla derli toplu bir şekilde bilgi vermeye çalışacağız.

Mesnevî'nin Tercümeleri

Şeyh Gülşehrî, 1301 tarihinde yazdığı *Feleknâme* isimli eserine *Mesnevî*'den bazı hikayeler almıştır. 1317 yılında yazdığı *Mantuku't-tayr* adlı eserine *Mesnevî*'den Türkçe'ye çevirerek aldığı hikayeler sebebiyle Gülşehrî Mevlânâ'nın Türkçe'deki ilk mütercimi sayılmıştır. Ancak bu eser tam bir tercüme değildir.¹⁴

Muînî, *Mesnevî-i Muradî*: Bu eser, *Mesnevî*'nin, Türkçe'ye Muînî tarafından Sultan II. Murat adına 842/1438'de yapılmış manzum çevrisidir. Bu yüzden "*Mesnevî-i Muradî*"¹⁵ ismiyle anılmıştır. Muînî, *Mesnevî*'deki yüce hikmetleri, büyük gerçekleri Türk milletine anlatmak için bu manzum tercüme yapıldığını söylemektedir.¹⁶ Bu eser Kemal Yavuz tarafından yayına hazırlanarak 1982 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları arasında basılmıştır. Bu önemli eser şu dörtlük ile başlar:

¹³ Fürûzanfer, a.g.e., s.397-399; Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, Ötüken Neşriyat, İst., 1995, s.382.

¹⁴ Müjgan Cunbur, "Mevlânâ'nın İlk Mütercimi Gülşehrî", *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, Haz., Feyzi Halıcı, Ülkü Basımevi, Konya, 1983, s.33, ss.31-35; Kemal Yavuz, "Türk Edebiyatında Mesnevî'den İlk Tercüme Hikayeler ve Bazı Dikkatler", *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni (15-17 Aralık 2000)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s.356, ss.355-381.

¹⁵ Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ Kendi Vezni İle Manzum Tercüme*, Ötüken Yay., İstanbul, 1972, Önsöz, s.5; Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB., İst., 1998, s.544; Faruk K. Timurtaş, "Muînî'nin Manevî'si (Muradiyye) -Mesnevî'nin İlk Manzum Çevirisi-", *Bildiriler*, s.258, ss.258-267; Can, a.g.e., s.382; Mustafa Kara, "XIV ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 8, Yıl: 8, Bursa, 1999, s.54.

¹⁶ Timurtaş, a.g.m., s.262.

Nâle-i ney'den işitgil yâ bu ney,
Kim neden ağlar neden göyner bu ney.
Gûş-i hûş aç duy şikâyetler eder,
Ayrılıklardan hikâyetler eder.¹⁷

Aydın'lı Dede Ömer Ruşenî (ö.1478), “*Neynâme*” adlı eserinde, *Mesnevî*'nin bazı beyitlerinin manzum olarak şerhini yapmıştır.¹⁸ Basılmamış olan eser şu beyitlerle başlar:

Dinle ney'den ne hikâyetler kılır,
Ayrılıklardan şikâyetler kılır.
Nây idim nâyî neyistandan beni,
Ol cihan-ı bağ u bostandan beni.
Kesdi iş bu âleme saldı beni,
Benim için inledip merd u zeni.¹⁹

Mevlevî İbrahim Bey, bir çok *Mesnevî* hikayelerini manzum olarak Türkçe'ye çevirmiştir. Eserin tek nüshası İstanbul Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesinde olup, basılmamıştır.²⁰

Yine Şeyh Nazmî-i Halvetî (ö.1701), *Mesnevî*'yi *Sırr-ı Manevî* ismiyle manzum olarak tercüme etmiştir. Bu eser, *Mesnevî*'nin birinci cildinin tercümesidir.²¹

Mesnevî'yi XVIII. yüzyıl şairlerinden Mevlevî Nahîfî Süleyman (ö.1738) Türkçe'ye nazmen tercüme etmiş ve muvaffak da olmuştur. Bu tercüme, Ferruh Efendi'nin (ö.1840), uydurma yedinci cilt tercümesiyle, 1268/1851-2'de talik yazı ile Mısır'da Bulak Matbaasında basılmıştır.²² 1967'de Sönmez Neşriyat tarafından Amil Çelebioğlu'nun günümüz Türkçe'siyle ofset tıpkı basımı yapılmıştır.²³ Türkçe'deki muhtelif tercümelemler arasında en güzeli, Divan şairi Süleyman Nahîfî (1643-1778)

¹⁷ Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.5; Hasibe Mazioğlu, “Mesnevî'nin Türkçe Manzum Şerhleri,” *Bildiriler Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri*, (15-17 Aralık 1973), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1973, s.278, ss.275-296.

¹⁸ Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.5.

¹⁹ Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.5.

²⁰ Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6.

²¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz., A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, I-II, Meral Yay., İst., ts., I, 165; Mazioğlu, a.g.m., s.283-284; Osman Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, K.B. Yay., Ankara, 1988, s.103.

²² Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 2.baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İst., 1983, s.145; Veled İzbudak, *Mesnevî*, Gözden Geçiren: A. Gölpınarlı, MEB., İst., 1991, I, (Gölpınarlı, Önsöz.K)

²³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 145; Mazioğlu, a.g.m., s.287vd; Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.8; Yeniterzi, a.g.e., s.94; Can, s.382.

tarafından yapılan manzum *Mesnevî* tercümesidir.²⁴

Mesnevî'nin:

“Bişnev in ney çün hikayed mi kuned
Ez cüdayiha şikayed mi kuned”

sözleriyle başlayan ilk beytini:

“Dinle ney'den kim hikâyet etmede,
Ayrılıklardan şikâyet etmede”

mısralarıyla Türkçeleştiren XVIII. asır şairi Nahifi'nin bu güzel tercümesi şu beyitlerle devam eder.

Der kamışlıktan kopardılar beni
Nâlişim zâr eyledi merd ü zeni

Şerha şerha eylesün sînem firâk
Eyleyem tâ şerh-i derd-i iştiyâk

Her kim aslından ol dür ü cüdâ
Rüzgâr-ı vaslı eyler muktedâ

Ben ki her cemiyetin nâlânıyem
Hem-demî hoş-bâl ü bed-hâlânıyem

Her kişi zu'munca bana yâr olur
Sohbetimden tâlib-i esrâr olur

Sırrım olmaz nâlişimden gerçi dür
Liyk yok her çeşm-i gûşa feyzi nûr

Birbirinden cân u ten pinhân değil
Liyk yok destûr-i ru'yet cânâ bil

Oldu ateş sıyt-ı ney sanma hevâ
Kimde bu ateş yok ise hayf anâ²⁵

Banarlı, yukarıdaki beyitleri şu şekilde günümüz Türkçe'sine çevirmiştir:
Dinle neyden ki (nasıl) anlatıyor; ayrılıklardan (nasıl) şikâyet ediyor.

²⁴ Nihad Sâmî Banarlı, a.g.e., I, 315, II, 779; Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I, Sunuş, s.XVII; Tahir, a.g.e., II, 271-273.

²⁵ Ali Canib, “XVII. Asır Edebiyatının Meşhur Simalarından Süleyman Nahiff”, *Hayat*, Cilt: I, Sayı: 22, 28 Nisan 1927, Ankara, s.5, ss.3-6; Banarlı, a.g.e., I, 315.

Beni kâmişlikten kopardılar; feryatlarım erkek ve kadın herkesi ağlattı.
 Ayrılık sinemi yarık yarık eylesin ki, özleyiş derdini açabileyim.
 Her kim aslından ayrı ve uzak düşerse, hep vuslat zamanının izinde olur.
 Ben ki her cemiyette ağlarım, iyi hallilerin de fena hallilerin de arkadaşımı.
 Her kişi zannınca bana yar olur, söyleyişlerimden sırlar almaya çalışır.
 Gerçi benim sırlarım feryatlarımdan uzak değildir.
 Ancak her gözde, her kulakta bu sırları göreceksin ve duyacak ışık yoktur.
 Ten candan, can da tenden örtülü değildir.
 Lakin herkese o canı görebilme izni verilmemiştir,
 Ney'in şöhretli sedası ateştir, onu hava zannetme.
 Kimde bu ateş yoksa o insan çareyi yoklukta arasın.

Banarlı şöyle devam etmektedir: “Ancak bütün bu veciz ve sembolik sözler; bu ney’in ermiş insan, üstün insan demek olduğu; onun koparıldığı sazlığın, insan’ın Allah’la beraber bulunduğu alem manasına geldiği; insanda biri hayvanî, öteki ilahî, iki ruh bulunduğu; fakat tendeki ilahî ruhu görebilmek için nasıl ney toprağı ve suyu terk etmiş ve bu yüzden sinesi delik deşik olmuşsa, tıpkı bunun gibi insanın da sinesinin ney gibi aşk ateşiyle yarık yarık olarak, maddi heveslerden kurtulması lazım geldiği, kul ile Rabbi arasına gerilmiş büyük perdenin yerler, gökler olmayıp insanın kendi nefsi olduğu; Allah’ın zanla değil, ancak yakın bilgisiyse bilineceği; ömrün acıyla, yanlışla geçen günlerinin ona kavuşmanın yaklaşması manasında olduğu; içinde buldukları aşk deryasının balığın suya kanamayışı gibi ermişleri kandıramadığı; onların ancak Allah’a kavuşmakla kanacakları... Fakat bütün bunların insanlara ancak anlayabilecekleri ölçüde söylenmesi lazım geldiği ve böyle daha nice, ince ve geniş manalar asırlardan beri çok sayıda *Mesnevî* şârihleri tarafından defalarca tefsir edilmiştir.”²⁶

1782’de İstanbul’da vefat eden Uşşakî Tarikatı mensuplarından Abdullah Salâhî (ö.1782)’nin de *Mesnevî*’yi tercüme ettiğini Bursa’lı Mehmet Tahir yazıyor ise de²⁷ bu tercümenin tam veya noksan olduğunu kaydetmediği gibi nerede bulunduğunu da bildirmiyor.²⁸ Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddin-i Uşşakî* isimli eserinde, Salâhî’nin “Mevlânâ’dan tercüme ve şerhleri” başlığı altında şunları kaydetmektedir: Salâhî, Mevlânâ’nın bazı gazellerini nazmen tercüme etmiş ve bunları *Divan*’ına almıştır. Bazı gazellerini de nazmen tercüme ve mensur olarak şerh etmiştir; bunlar Salâhî’nin müstakil eserleri olarak gösterilmiştir. Bunlardan çok meşhur olan ikisi, Mevlânâ’nın 11 ve 16 beyitlik iki gazelinin hem manzum hem de mensur olarak tercümesidir.²⁹

Revâiyihü'l-Mesnevîyât:³⁰ Tokat Mevlevî Şeyhi Hafız Mehmet Emin, şüpheli

²⁶ Banarlı, a.g.e., I, 315.

²⁷ Tahir, a.g.e., I, 197.

²⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, s.146.

²⁹ Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddin-i Uşşakî (Salâhî’nin) Hayatı ve Eserleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1998, s.128-129.

³⁰ Çelebioğlu, a.g.e., s.545.

yedinci ciltle birlikte *Mesnevî*'yi nazmen Türkçe'ye çevirmiş ve III. Selim devri vezirlerinden Gazi Yusuf Paşa'ya (ö.1816) ithaf etmiştir. Eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları arasında, 6323 numaradadır.

Enderun'da yetişen ve 1836'da İstanbul'da vefat eden Şakir Mehmet de *Mesnevî*'yi "*Mesnevî-i Şerif Ma'a Terceme-i Manzume-i Türki*" ismiyle nazmen Türkçe'ye çevirmiş, bu tercüme, yedinci cildi de Mevlânâ'nın sanarak ilâve etmiştir. Sağlam bir tercüme olan Şakir Mehmet'in çevirisi 1251/1835'te tamamlanmıştır. Eserin, tercümeden bir yıl sonra istinsah edilmiş, güzel, ciltli ve müzehheb bir nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Müze kısmında Türkçe yazmalar arasında 6308 numarada kayıtlıdır. Çevirinin ilk iki beyti şu şekildedir:

Gûş kıl neyden hikayet eyliyor
İftirakından şikâyet eyliyor
Ki neyistandan beni kat' edeli
Cûşışimden merd u zeni inler beli.³¹

"Kütük adlı bir mecmua neşrettiğinden "Kütük sahibi" diye tanınmış olan Süleyman Hayrî Bey (ö.1891) de *Mesnevî*'yi nazmen tercümeye özenmiştir. Nesri nazmından, nazmı da nesrinden berbat olan bu zat, Nahîfî tercümesini, mealen tercüme diye tenkit ettiği halde kendisinin de yine mealen tercüme edeceğini söylemiş ve birinci cildin pek cüzi bir kısmını, pek kötü bir surette tercüme etmiştir. Bu tercüme, "*Mesnevî-i Şerif Tercümesi*" ismiyle H. 1308'de İstanbul, Mahmut Bey Matbaasında basılmıştır.³² *Mesnevî*'nin Hayrî Bey tarafından yapılan tercümesinin ilk beyitleri şöyledir:

Dinle ney'den ne hikâyet eyliyor,
Ayrılıklardan şikayet eyliyor.
Bir kamışlıktan ki, kestiler beni,
Nâlîşim inletti her merd ü zeni.³³

Yenişehir'li Avnî'nin (ö.1892), *Mesnevî*'nin dördüncü cildinin sonuna kadar manzum bir tercümesi olduğu söylenir. Rahmetli Suud Yavsî (ö.1948) birinci ciltle, ikinci cildin dörtte birini tercüme ettiğini, birinci cildin birkaç sayfası noksan bir nüshasının kendisinde bulunduğunu ifade etmiştir.³⁴

Konya Halkevi tarafından neşredilen Konya Mecmuasının 31. ve müteakip sayılarında tefrika edilen, sonradan da Türkiye Yayınevi tarafından 1945'te bastırılan Feyzullah Sacid Ülkü'nün hece vezniyle manzum tercümesi, *Mesnevî*'nin birinci cildine aittir. Gölpınarlı bununla ilgili olarak "ne tür bir tercüme olduğunu okuyanlar

³¹ Mazioğlu, a.g.m., s.289.

³² Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.146; Mazioğlu, a.g.m., s.292; Bu makalede adı geçen tercümenin Nahîfî tercümesinin zayıf bir kopyası olduğuna işaret edilmektedir.

³³ Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.3.

³⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.146.

takdir eder” diyerek beğenmediğini ifade eder.³⁵ 1945 yılında yayınlanmış olan bu *Mesnevî* tercümesinin ilk beyitleri şu şekildedir:

Dinle ney’den nasıl hikâyet eder,
Ayrılıklardan şikâyet eder.
Koptuğumdan beri kamışlıktan ben,
Ağlar kadın erkek inleyişimden.³⁶

M. Hulusi Koner, *Mesnevî*’nin altı cildinden seçtiği bazı yerleri “*Mesnevî’nin Özü*” adıyla tercüme ve şerh etmiştir. Bu eser de çok güzel bir baskıyla 1957 yılında Konya Yenikapı Basımevi tarafından basılmıştır.

İbnü’s-Seyyid Gâlib de *Mesnevî*’yi “*Mesnevî-i Şerif Tercümesi*” ismiyle kısmen manzum olarak tercüme edenler arasındadır. *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Asır Matbaası, İst., 1315.

Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu, Veysel Öksüz ve Feyzi Halıcı *Mesnevî*’nin birinci cildinden manzum olarak tercüme yapmışlardır.³⁷

Ayrıca Veled Çelebî İzbudak tarafından, *Mesnevî*’nin tamamı mensur olarak tercüme edilmiştir. Bu eser de Milli Eğitim Bakanlığı, Şark-İslâm Klasikleri arasında altı cilt olarak basılmıştır.³⁸ Şefik Can’ın ise, 6 ciltlik *Mesnevî Tercümesi* isimli eseri ile “*Cevâhir-i Mesnevîyye Mesnevi’den Seçmeler*” isimli iki ciltlik eseri (Ötügen Neşriyat, İst, 2001) bulunmaktadır.

Mesnevî’nin Şerhleri

XVI ve XVII. asır sonrasında Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî’nin *Mesnevî* adlı eserini şerh ve izah ederek Türk tefekkür ve tasavvuf edebiyatına yeni eserler kazandıran *Mesnevî* şârihleri yetmişmiştir. Bunlar, aslı Farsça olan *Mesnevî*’yi bazen çok açık, sade ve tabii bir dille, bazen sanatlı bir nesirle Türkçe’ye çevirip tasavvuf edebiyatına kazandırmışlardır. Kendi devirlerinin aynı zamanda büyük âlim, şair, fikir ve iman adamları arasında bulunan *Mesnevî* şârihleri, *Mesnevî*’yi açıklarken bu eserde söylenen ve söylenmek istenen vahdet-i vücûd meselelerini derin vukufla şerh etmek kudretini göstermişlerdir. Bu arada tasavvuf felsefesinin Türkçe’de nesirle ifade sırlarını kurcalamışlar ve devirlerinin Türkçe’sinde hayli zengin bir kelime hazinesi kullanmışlardır.³⁹

Bu şerhler hakkında söylenebilecek söz şudur: Şârihler kendi bilgilerinin, kendi fikirlerinin derecesine göre, Mevlânâ’nın sözlerini tahlil edip açıklamışlardır.

³⁵ Gölpınarlı, a.g.e., s.146; Mazioğlu, a.g.m., s.294; Pekolcay, a.g.e., s.109.

³⁶ Hacitahiroğlu, a.g.e., s.5.

³⁷ Emine Yeniterzi, *Mevlana Celaleddin Rûmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995, s.94; Can, s.383.

³⁸ Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.9; Yeniterzi, a.g.e., s.94; Can, s.383.

³⁹ Banarlı, a.g.e., II, 699.

Bazıları da *Mesnevî*'nin müphem yerlerini çözmek için hikmet ve felsefe kitaplarına müracaat edip hakim ve filozofların mezhepleri üzere *Mesnevî*'yi açıklamaya çalışmışlardır. Halbuki, bu zahmetler yerine bizzat *Mesnevî*'nin kendisini daha dikkatli bir şekilde mütalaa etselerdi, onu daha iyi şerh edebilirlerdi.⁴⁰

Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre, "*Mesnevî* şârihleri içinde cidden Mevlânâ'yı sevdiğinden ve ona bağlılığından dolayı *Mesnevî*'yi şerh edenler olduğu gibi eser sahibi olmak, erdemli kişilerden sayılmak, "*Şârih*" unvanını almak için, hatta belki de kendini gösterip bir diğerinden üstün olduğunu hissettirmek kastı ile bu işe girişenler dahi vardır. *Mesnevî*'den intihap yapanlar hakkında da aynı fikirdemiz. Şunu da söyleyelim ki, Şark'ta şerh, çok defa bir metni anlamaya, açmaya ve anlatmaya değil, istilahlarla örtmeğe ve anlaşılmasını güçleştirmeye yarar. Şerh eden, metin sahibinin ne demek istediğini anlamaya lüzum bile görmez. Kendi anladığını, daha doğrusu kendi mezhebini, meşrebini ve inancını esas tutarak okuyanı, belki de metin sahibinin maksudından tamamıyla uzaklaştırır. Fakat tercüme bilgisizlik delilidir. Metin, mutlaka şerh edilir hatta şerhe de şerhler yazılabilir! Bu, *Mesnevî* şerhlerinde de aynen böyle olmuştur. Hiçbir şârih *Mesnevî*'yi şerh ederken Mevlânâ'nın diğer eserlerini ve fikrî hayatında hiçbir tenakuz olmayan, yaşayışı da fikriyatına tamamıyla uygun olan Mevlânâ'nın hayatıyla ve felsefesiyle ilgili ana kaynakları okumamıştır. Halbuki Mevlânâ'nın *Divan*'ı, *Mesnevî*'deki fikirlerini, hatta hikayelerini muhtevi olduğu gibi "*Fihî mâ fih*"inde *Mesnevî*'deki beyitleri şerh eden fasıllar vardır. Şems'in "*Makalât*"ıysa *Mesnevî*'nin ana kaynaklarından en mühimidir. Bu, böyle olmakla beraber bütün bu şerhler ve seçmeler, yayılma devresinde, Mevlevî'liğin yayılmasına hız vermiş, durgunluk devrinde dikkati çekerek, tarikatın bünyesini takviye etmiştir."⁴¹

Fahir İz de Gölpınarlı ile aynı fikirdedir. O şöyle demektedir: "Doğu Ortaçağının edebî metinleri belirli bir görüşle şerhetme geleneğine uyularak, *Mesnevî* ele alınmış ve Mevlânâ'nın bu ölümsüz eseri günümüze kadar pek çok şârih tarafından şerhedilmiştir. Pek çok yazması olan, ayrıca oldukça iyi bir şekilde basılmış bulunan binlerce sahifelik bu eserler dahi Mevlânâ'nın bu büyük eserini anlatamazlar. Sadece, onun eserini yazarken hatır ve hayalinden geçmesine imkan olmayan düşünceleri ona izafe ederek Doğu Ortaçağ skolastiğinin ortak bilgi birikimini tekrar ederler. Bu şerhler Türk edebiyatında büyük bir şâir ve düşünürün nasıl yüzyıllarca anlaşılmadan, eserinden uzak ve hayalî bir şekilde yorumlandığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. *Mesnevî* şârihleri ona hiç nüfuz edememişler, şâirin eserini bırakıp skolastik klasiklerini ve çoğu hayal mahsulü olan kendi açıklamalarını sıralamışlardır."⁴²

Pakistan'lı Şerifü'l-Hasan, "*Mevlânâ ve İkbâl*" isimli yazısında; Veli Muhammed Ekberabâdi, Ankaravî ve Âbidin Paşa'nın da içerisinde bulunduğu bir

⁴⁰ Fűrüzanfer, a.g.e., s.396; Can, s.382.

⁴¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.148-149; Krş: Şerifü'l-Hasan, "*Mevlânâ ve İkbâl*", *Bildiriler*, s.125-126, ss.125-137.

⁴² Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Osman Yalçın Matbaası, İst., 1964, s.148.

çok şârih için Gölpinarlı ve Fahir İz ile aynı fikri paylaşmaktadır. Ona göre, şârihler bir cihetten *Mesnevî*'nin birçok unsurlarını parça parça ele alırken, Mevlânâ'nın düşüncelerinin asıl dikkate layık cihetlerini tebarüz ettirememiştir. Diğer taraftan ananevî bir şekilde İbn Arabî'nin izinde yürüyerek, Mevlânâ'nın mistik felsefesine tamamen İbn Arabî'nin felsefesine uygun bir mana vermişlerdir.⁴³

Fikirlerine aynen katıldığımız Seyyid Hüseyin Nasr ise şu sözü ile, *Mesnevî* şârihlerinin şerhlerinde vahdet-i vücûd felsefesi çizgisinde izlemiş oldukları tavırla ilgili olarak, Gölpinarlı ve Şerîf'l-Hasan'ın fikirlerine iştirak etmemektedir. "Mevlânâ, İbn Arabî ile birlikte, sûfizmin tarihinde vahdet-i vücûd öğretisinin büyük yorumcularından birisidir."⁴⁴

XVI. asır ve sonrasında, bilinen başlıca *Mesnevî* şârihleri şunlardır: Mustafa Surûrî Efendi (ö.1561): Hafız "*Divan*"yla "*Gülistan*"ı ve daha bir çok kitapları şerh eden ve bir hayli esere haşiye yazan ve her gün ikindiden sonra Kasım Paşa'daki medresesinde *Mesnevî* okutan, bir aralık da Kanunî'nin oğlu Sultan Mustafa'ya muallimlik edip 969/1560-1561'de İstanbul'da vefat eden ve Kasımpaşa'da yaptırdığı mescidin avlusuna gömülen Gelibolu'lu Mustafa Surûrî'nin bu şerhi - Abdülbaki Gölpinarlı'ya göre- anlayış bakımından pek hatalıdır. *Şerh-i Mesnevî* adlı bu yazma eser, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Bölümü, No: 686'da bulunmaktadır.⁴⁵ Surûrî, *Mesnevî*'yi tam olarak ve Farsça şerhetmiştir.⁴⁶

Bosnalı Sûdî Efendi (ö.1596): Bosna'lı olup Farsça'yı gerçekten iyi bilen ve bilhassa Hafız *Divan*'ını pek mükemmel şerh eden, İbrahim Paşa sarayında Padişah çocuklarına muallimlik etmekle geçinen ve 1005/1596'da vefat eden Sûdî'nin *Mesnevî*'ye yaptığı Türkçe şerhi de -Abdülbaki Gölpinarlı'ya göre- anlayış bakımından hatalıdır. Bu şerh, pek tanınmamış ve basılmamıştır.⁴⁷

Mustafa Şemî (ö.1600): III. Murat zamanında başlanan *Şerh-i Mesnevî*⁴⁸ isimli bu şerh H.1009'dan sonra bitirilmiştir. Şerhin meydana gelmesine Sultan Murad'ın Silahtarağası Hasan Ağa sebep olmuştur. Mustafa Şemî, V. cildin dibacesinde IV. cildin tamamlanması üzerine H. 1000 Muharrem'in birinci Çarşamba günü (1591) Sultan Murat tarafından tekrar çağrılıp şerhin tamamlanması emredildiği ve bu emir üzerine V. cilde başladığını söyler. Son cilt olan VI. cildin dibacesinde *Mesnevî* şerhine 995 Rebîu'l-evvel'inin ilk günlerinde (1587) başlayıp 1002 Muharrem'in sonlarında (1593) beşinci cildi bitirdiğini ve fakat Sultan Murad'ın ölümü üzerine VI. cildi III. Mehmet adına şerh ettiğini bildirir ve VI. cildin

⁴³ Şerîf'l-Hasan, a.g.m., *Bildiriler*, s.125-126.

⁴⁴ Nasr, *İslâm Sanatı*, s.169-170.

⁴⁵ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.142; Çelebioğlu, a.g.e., s.544; *Türk Ansiklopedisi*, X, 112; Can, a.g.e., s.380.

⁴⁶ Muallim Naci, *Esâmî*, Mahmut Bay Matbaası, İst., 1308, s.161; *Türk Ansiklopedisi*, X, 112.

⁴⁷ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.142; Çelebioğlu, a.g.e., s.544; Şair Hayrî Bey, a.g.e., s.7; Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6; Can, a.g.e., s.380.

⁴⁸ Naci, a.g.e., s.187; Hacıtahiroğlu, a.g.e. Önsöz, s.6.

yedi yıl şerh edilmeden kaldığını ve bu cildin şerhine, Saraykapıağası Gazanfer Ağa'nın sebep olduğunu söyler ki, buna nazaran VI. cilde 1009'da başlamıştır. Tabii olarak ölümü de bu yıldan sonradır ve H. 1000 tarihinde öldüğü hakkındaki rivayet yanlıştır.

Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre, Esrar Dede, bu Türkçe şerhin pek meşhur olduğunu ve her Mevlevî dervişinin hücrelerinde birkaç formasının bulunduğunu söylese de Şem'î pek çok yerlerde yanılmıştır ve diğer şerhleri ile Hafız şerhi gibi bu da baştan başa hatalarla doludur. Aşık ve Hasan Çelebi, Şem'î'nin pek rind bir adam olduğunu Şeyh Vefa sûflerinden olup Vefa camiinde yahut tekkesinde oturduğu halde meyhanelerde düşüp kalktığını, yoklukla vakit geçirdiğini söylerler. İhtimal bu hatalara, yaşayışının düzgün olmaması ve bu yüzden meydana gelen zaruri ihmaller sebep olmuştur.⁴⁹ *Şerh-i Mesnevî* adlı bu şerhin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, No: 334'de bulunmaktadır.⁵⁰

Mehmed İlmî (ö.1020/1611): *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Bölümü, Numara 156'da kayıtlıdır.⁵¹

Ankaravî İsmail Efendi (ö.1041/1631): Asrının ilk büyük *Mesnevî* şârihi, Ankaravî İsmail Rusûhî Efendi'dir.⁵² O, aslında Bayramî tarikatına mensuptur. Sonradan Mevlevîliğe gönül vermiş, Bostan Çelebi'den hilafet almış ve İstanbul'da Galata Mevlevîhanesi şeyhi olmuştur.⁵³ Bu tarihten sonra, Ankaravî, *Mesnevî*'den sohbetler yaparak mürid yetiştirmeye başladı. *Mesnevî* şerhine başladıktan sonra hem madde hem de mana gözü açıldı.⁵⁴

Ankaravî İsmail Efendi, *Mesnevî* şerhine başlamadan evvel *Mesnevî*'deki Arapça beyitleri, ayet ve hadisleri bir araya toplayarak "*Camiü'l-Ayât*" isimli bir risale meydana getirmiş, sonra; yine *Mesnevî*'nin bazı derin beyitlerini ve müşkil kelimelerini izah maksadıyla "*Fâtihü'l-Ebyât*" adlı ikinci bir risale yazmıştır. Daha sonra bu iki risalesini birleştirip genişleterek "*Mecmuatü'l-Letâif ve Matmuretü'l-Maârif*" ismini verdiği büyük kitapta toplamış ve *Mesnevî Şerhi* işte böyle

⁴⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.142-143.

⁵⁰ Çelebioğlu, a.g.e., s.544.

⁵¹ Çelebioğlu, a.g.e., s.544.

⁵² Naci, a.g.e., s.58; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye, İst., 1325, s.71; Ali Canib, Ankaravî İsmail Efendi", *Hayat*, Cilt: I, 23 Nisan 1927, Ankara, s.21, ss.3-5; *Türk Ansiklopedisi*, "Celâleddîn-i Rûmî", X, 112; Avram Galanti, *Ankara Tarihi*, Tan Matb., İst., 1950, s.102-103; Can, a.g.e., s.380; Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Erkan Türkmen, *The Essence of Rumi's Masnevî*, Misket Ltd., Konya, 1992, s.63; Osman Türer, "Mesnevî Şârihi İsmail-i Ankaravî'nin Tasavvufî Hayata Dair İkaz ve Tavsiyeleri", 9. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), 15-16 Aralık-1997, Konya, s.93, ss.93-102.

⁵³ Banarlı, a.g.e., II, 699; Ethem Cebecioğlu, "Ankaravî İsmail Rusûhî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, I-X, Şule Yay., 1995, VIII, 220, ss.219-222.

⁵⁴ Cebecioğlu, a.g.m., VIII, 220.

çalışmalarla meydana gelmiştir.⁵⁵ Ankaravî İsmail Efendi bu şerhi meydana getirmek için İslâmî ilimlere ait eserlerden geniş ölçüde istifade etmiştir. Hangi kitaplardan istifade ettiğini de eserinin mukaddimesinde bir kitabyât bilgisi halinde belirtmiştir. İstifade ettiği kitaplar arasında tefsir, hadis, tasavvuf, kelim, fıkıh, hikmet, lügat ve şer'iyât ilimlerinin, İslâm alimlerinin tanınmış ve kabul görmüş büyük eserleri vardır. Ankaravî İsmail Efendi derin imanla sarıldığı şerhini bir aralık, gözlerine ak su indiği için ara vermek zorunda kalmış sonra bir "Hal sahibi" göz tabibinin yaptığı ameliyatla yeniden nura kavuşmuş⁵⁶ ve şerhinin tamamını 1627 yılında bitirmiştir. Bu şerhte *Mesnevî*'nin öteden beri bilinen altı ciltten başka 1625'de ortaya çıkan yedinci cildin de tefsiri vardır. *Mesnevî*'nin yedinci cildi olmadığı, bu cildin sonradan meçhul bir Acem şairi tarafından yazıldığı şeklinde iddialar, o tarihte büyük münakaşalara sebep olmuştur. Bu münakaşalar daha sonraki asırlara da sirayet etmiş ve Ankaravî İsmail Efendi'nin yedinci cildi belki de mecbur kaldığı için şerh ettiği şeklindeki düşüncelere rağmen bu karışık iş halledilememiştir.⁵⁷

Muallim Naci (1310/1890) *Esâmî* isimli eserinde yedinci cildin Mevlânâ'ya ait olmaması gerektiğine işaretlerle, Ankaravî'nin yedinci cilde ait şerhinin bu yüzden kabul görmediğini söyler.⁵⁸ Sonradan bulunan ve şerh edilen yedinci cilt bir yakıştırma ve tamamen uydurmadır.⁵⁹

Rusûhî mahlasıyla şiirler yazan ve edebiyata dair eserler kaleme alan, Ankaravî, *Mesnevî* şerhinde oldukça sade ve tabîî bir dil kullanmış, bilhassa hikayelerin anlatıldığı bölümlerde halk diline ait kelime ve deyimlere mühim bir yer vermiştir:

"Bir üstad, bir şaşıya ayıttı ki: "içeri gel, yürü, haneden ol şişeyi taşra götür." Ol ahvel (şaşı) içeri girüp hane içre şişeyi iki görüb üstadına ayıttı: "Ol iki şişeden ben kangısını senin önüne getürem? Tamam şerh ve beyan eyle". Üstad şaşı'ya: "ol iki şişe değildir. Yürü şaşılığ ko ve ziyade görücü olma!" Şaşı, üstadına ayıttı: "Ey üstad! Bana tan urma! Zira şişe ikidir." Üstad, şaşı şakirdine ayıttı: "ol iki şişeden birini sı (kır)." Çünkü şaşı ol bir şişeyi sıdı. Birisi dahi olmadı. Yani şaşımın gözüne görünmez oldu. Zira evvel de hem bir idi. Hakikatte şişe bir idi ve anın gözüne iki göründü. Çünkü şakirdi birisini kırdı, öbürüsü de gözünden gitti; gazap ve heves insanı şaşı eder. Ruhu istikametinden çevirir... Hakk'a meyil kılmaktan ve hakikati görmekten onu uzak bırakır." Ancak birkaç kelime ve ibaresini sadeleştirerek naklettiğimiz bu satırlarda görüleceği gibi Ankaravî şerhinin dili ve ifadesi sade ve

⁵⁵ Banarlı, a.g.e., II, 699; Erhan Yetik, *İsmail-i Ankaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İşaret Yay., İst., 1992, s.67-68.

⁵⁶ Banarlı, a.g.e., II, 699; Bakımız: Cebecioğlu, a.g.m., VIII, 220.

⁵⁷ Banarlı, a.g.e., II, 699-700; Ahmed Ateş, "Konya Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Mühim Yazmalar", *Belleten*, TTK. Basımevi, Ank., 1952, 16, Sayı: 61-64, s.99, ss.49-130; İzbudak, *Mesnevî*, I, (Gölpınarlı, Önsöz .B-C); Yetik, a.g.e., s.68; Güllüce, a.g.t, s.76-77; Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I-XIV, 2.bs., Şamil Yay., İst., ts. s.20-21.

⁵⁸ Muallim Naci, *Esâmî*, Mahmut Bay Matbaası, İst., 1308, s.58; Yetik, a.g.e., s.71.

⁵⁹ Şahinoğlu, a.g.m., s.283.

güzelidir. Büyük şârih daha külfetli bir dile tasavvufun kendi terimleriyle izahı zarurî, müşkil ilmî ve fikrî bahislerinde müracaat zarureti duymuştur.⁶⁰

Müellifin altı büyük cilt halinde kaleme aldığı *Mesnevî Şerhi*, Mısır'da ve İstanbul'da basılmıştır. Eserinin kazandığı büyük rağbet ve itibar dolayısıyla da daha XVIII. asırdan, hatta daha öncelerden başlayarak kendisine Hazret-i şârih gibi kutsî bir unvan verilmiştir. XVIII. asırda, Divan edebiyatının son büyük şairi Şeyh Galib'in (ö.1789) Ankaravî için yazdığı meşhur Hazret-i Şârih redifli methiyesinde onu:

“Ey kâşif-i esrâr-ı nihân Hazret-i şârih
Rû-pûş-ı tecelli-i iyân Hazret-i şârih
Olmuş lakabın ilm-i ledünnîde Rusûhî

İrfân ile memdûh-ı cihân Hazret-i şârih” gibi söyleyişlerle kutlaması bundandır. Hazret-i şârih, devrinin açık fikirli, medresenin dar zihniyeti ile mücadele eden, aydın bir ilim, fikir, iman ve tasavvuf büyüğüdür. Ankaravî, İstanbul'da vefat etmiş ve Galata Mevlevîhanesi mezarlığına defnedilmiştir.⁶¹

Abdülbaki Gölpınarlı, Ankaravî'nin Hz. Şârih ve Şârih-i Ankaravî diye şöhret bulması hakkında, *Mesnevî* okutmak için verilen icazetnamelerde bile Ankaravî'nin tahkikine uyularak okunması kaydına çok defa rastlandığını fakat bu şöhreti hiçbir zaman hak etmediğini ifade ederek şöyle devam eder: “Adı geçen müellif, Mevlânâ'nın diğer eserlerini okumamış, okumuşsa bile dikkat etmemiş, hele Şems'in *Makalât*'ıyla hiç meşgul olmamıştır. Bu yüzden *Makalât*'ta geçen *Mesnevî* hikayelerinden haberi olmadığı gibi mesela, *Fihî mâ-fih*'te şerh edilen bir *Mesnevî* beytinden de haberi yoktur. Bütün bunlar bir yana, O, şerhine esas itihaz etmek için doğru bir nüsha dahi bulmaya lüzum görmemiştir. Şerhinin esas olan metin, baştan başa yanlış, bir çok yerleri de kasten tahrif edilmiş bir metindir. Bunları da bir tarafa bırakalım, Şârih, eserini şerh ettiği Mevlânâ'nın üslubundan ve felsefesinden de haberi olmadığını, Mevlânâ'nın olmayan yabancı yedinci cildi şerh etmekle isbat etmiştir. Hatta bundan dolayı zamanındaki, Mevlevî şeyhlerinin itirazlarına sebep olmuştur. Yenikapı Şeyhi Sabuhî'nin kendisine, “Nasılsa o yalancı cildi şerh etmiş, fakat okutmaya kalkarsa gelir, kürsüsünü başına yıkarım.” diye haber gönderdiği, Mevlevîler arasında mütevâtir bir rivayettir. Rusûhî, Mevlânâ'yı, İbn Arabî'nin felsefesini esas tutarak şerh etmiştir. Yukarıdaki kusurlara, Fars dilinin ıstılahlarını bilmeyişini, daha doğrusu Farsça'sının kitap Farsça'sı olduğunu da katmak icap eder. Bütün bunlara rağmen Ankaravî şerhinin, diğer şerhlere nispetle iyi olduğunu söyleysek *Mesnevî* şerhlerinin ilmi karakterini belirtmiş oluruz.”⁶²

İbrahim Alaeddin Gövsa, Ankaravî'nin şerhini şu kısa cümle ile ifade etmektedir: “Türkçe şerhlerin en değerlilerindendir.”⁶³ Ankaravî şerhinin makbul

⁶⁰ Banarlı, a.g.e., II, 700.

⁶¹ Banarlı, a.g.e., II, 700.

⁶² Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.144.

⁶³ Gövsa, a.g.e., II, 797.

oluşu, sıradan tercüme ve izahla yetinmeyerek bilvesile muhtelif meselelere ve bilhassa tasavvufa dair malumat vermesi, beyitlerin manalarını sufiyâne bir mülahaza ile irad etmesidir. Kısaca, Ankaravî'nin şerhi, *Mesnevî* hakkında inceleme yapanlar için her zaman bir müracaat eseridir.⁶⁴

Abdülmeccid Sivasî (ö.1049/1639): *Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî*,⁶⁵ XVII. yüzyılın nüfuzlu sûfilerinden olup, Halvetiyye tarikatının Şemsiyye koluna mensup bulunan Abdülmeccid Sivasî ilk cildin bir kısmını şerh etmiştir. Eserin Sivasî'nin vefatından iki yıl önce yazılmış bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe yazmalar 196 numarada kayıtlıdır.⁶⁶ Adı geçen eserinden ayrı olarak, *Şerh-i Mesnevî*, Sivâsî'nin' en meşhur eserlerinden biri olup, MEB Ankara Genel Kitaplık 683 numarada bulunmaktadır. Sivâsî, bu eserinde, *Mesnevî*'nin 1315 beytinin şerhini yapmıştır.⁶⁷

Yenikapı Mevlevî Şeyhi Sabuhî (ö.1647) de, *İhtiyârât* adıyla *Mesnevî*'den seçtiği beyitlerin şerhini bir cilt halinde toplamıştır. Nüshaları Konya müzesinde, Yenikapı Mevlevîhanesi kitaplığında bulunmaktadır.⁶⁸

Dal Mehmed Paşa'nın *Mesnevî Şerhi* ise kısa bir şerhtir. Bilinen tek nüshası Hz. Mevlânâ'nın torunlarından Veled Çelebî İzbudak'ın hususî kütüphanesindedir. 1057/1647 yılında yazılmış olan bu şerh basılmamıştır.⁶⁹

Sarı Abdullah Efendi'nin (1584-1660) *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'si: XVII. asrın ikinci büyük *Mesnevî* şârihi reisü'l-küttâb Sarı Abdullah Efendi'nindir.⁷⁰ Aslında Bayramiyye tarikatına mensup olan adı geçen zatın *Mesnevî* şerhi yazması Mevlânâ hayranlığından ve *Mesnevî*'deki manevî büyüklüğü idrak ettiğindedir. Aynı zamanda âlim, şâir ve hattat olan Abdullah Efendi'nin çiçek meraklısı olduğu ve yetiştirdiği çiçekler dolayısıyla Sultan İbrahim zamanında ser-şükûfeci "çiçekçi başı" ilan edildiği bilinir.

Asıl mesleği aşk ve tasavvuf olmakla beraber, Sarı Abdullah Efendi'nin Türkçe ve Arapça eserleri içinde sülûke dair çok tanınmış bir kasidesi ve muhtelif tasavvufî risaleleri vardır. Tasavvufî eserleri içinde çok beğenilen bir kitabı, muhtelif tasavvuf meseleleri üzerinde yazılmış ve bazı evliya menkıbeleriyle değerlendirilmiş

⁶⁴ Ali Canib, "Ankaravî", s.5.

⁶⁵ Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Şair Hayrî Bey, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Mahmut Bey Matbaası, İst., 1308, s.7.

⁶⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.144; Can, a.g.e., s.380; Gündoğdu, a.g.e., s.240-241.

⁶⁷ Cengiz Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmeccid Sivâsî*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s.233-237.

⁶⁸ *Türk Ansiklopedisi*, "Celâleddîn-i Rûmî", X, 112.

⁶⁹ Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6; Fethi Erden, "Mevlânâ Bibliyografyası", *Türk Yurdu Mevlânâ Özel Sayısı*, Yıl: 52, Cilt: 3, Sayı: 8-9-10, (Temmuz, 1964), s.115, ss.114-127; Pekolcay, a.g.e., s.109.

⁷⁰ Banarlı, a.g.e., II, 700; H. Kamil Yılmaz, a.g.m., s.254.

“*Semerâtü'l- Fuâd*” adlı eserdir. Fakat onun asıl büyük eseri, çok zengin ve çok kuvvetli tasavvuf bilgileriyle ve büyük bir kavrayışla kaleme aldığı “*Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*” isimli, beş ciltlik *Mesnevî* şerhidir.⁷¹ Sultan IV. Murat'a takdim edilen bu eser beş cilt olmasına rağmen asıl *Mesnevî*'nin yalnız birinci cildinin şerh ve tefsiridir. Bu hacim genişliği de eserdeki tasavvufî bilgi ve izahlarının derinliği hakkında bir fikir verebilecek mahiyettedir. Sarı Abdullah Efendi, bu eserinde yer yer secili, sanatlı ve ekseriya kültür ve tefekkür deyim ve terimleriyle külfetli bir lisan kullanmıştır. Aynı terkipli lisan yer yer kısa ve sade cümlelerle süslüdür. Eserin böyle cümleleri konuşulan Türkçe'ye pek yakın bir tabiiyettedir. Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhinin yazılışı 1631 de tamamlanmıştır. Eser 1870-1871 tarihinde beş cilt halinde basılmıştır.⁷²

Gölpınarlı'ya göre, Tasavvufta Ankaravî'den daha ileri bir zat olmakla beraber o da Mevlânâ'yı, İbn Arabî gözlüğüyle görmüştür. Şerhe başlamadan, Mevlânâ'nın hayatı hakkında verdiği bilgi de asılsız rivayetlere istinat eder.⁷³ Sarı Abdullah Efendi, *Mesnevî* şerhi olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sinde Arapça kaynaklardan çokça alıntılar yapmaktadır.⁷⁴ Mevlânâ ve *Mesnevî* uzmanı Şefik Can ise şöyle demektedir: “Çok değerli bilgin, gerçekten Hak aşığı olan Sarı Abdullah Efendi şayet *Mesnevî*'nin bütün ciltlerini şerh etmiş olsaydı, kültürümüz bir tasavvuf şaheseri kazanmış olurdu.”⁷⁵

Balıkesirli Molla Âsım-ı Mevlevî'nin *Şerh-i Mesnevî*'sinin tek nüshası Pertev Paşa Kütüphanesinde 308 numarada kayıtlı olup, basılmamıştır.⁷⁶ Adı geçen şerhin *Mesnevî*'nin ne kadarının şerhi olduğu ile ilgili olarak bilgi verilmemektedir.

Bursalı İsmail Hakkı'nın (ö.1725): *Rûhu'l-Mesnevî*'si:⁷⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, bu şerhle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: “Tam bir tarikat yobazı olan Celvetî İsmail Hakkı *Mesnevî* şârihliği adını elde etmek için *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini şerh etmiştir. “*Ruhu'l-Mesnevî*” gibi iddialı bir ad taşıyan bu şerh iki cilt olarak 1287 h. de İstanbul Matbaa-i Amire'de basılmıştır.”⁷⁸ Gölpınarlı, her ne kadar Bursevî'nin, *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini şerh ettiğini söylemişse de; O, iki ciltlik şerhinde *Mesnevî*'nin 738 beytinin şerhini⁷⁹ yapmıştır. Beyitlerden sonra, beyitte geçen kelimelerin anlamlarını vermiş ve daha sonra “mana-yı beyit” başlığı altında beyitleri genişçe şerh etmiştir. Tasavvufa vukufu dolayısıyla tasavvufî

⁷¹ Banarlı, a.g.e., II, 700; H. Kamil Yılmaz, a.g.m., s.255-256.

⁷² Banarlı, a.g.e., II, 700.

⁷³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.144.

⁷⁴ Kaplan, a.g.m., s.35.

⁷⁵ Can, a.g.e., s.381.

⁷⁶ Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6.

⁷⁷ Naci, a.g.e., s.59; Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Şair Hayrî Bey, a.g.e., s.7; Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6; Bayramoğlu, a.g.m., s.150; Ali Namlı, “İsmail Hakkı Bursevî”, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, VIII, 316; Can, a.g.e., s.381, ss.-308-318.

⁷⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.144.

⁷⁹ *Türk Ansiklopedisi*, X, 112.

konuları, tafsilatlı bir şekilde, okuyucuya feyiz ve muhabbet bahşedecek bir tarzda açıklamıştır. Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Mesnevî* adlı eseri, zengin bir bilgi hazinesidir.⁸⁰

Şeyh Murad-ı Buharî (ö.1848): Nakşbendî tarikatına mensup olmakla beraber Hamzaviyye'den olan, İstanbul'da Eyüp Nişancasında bir Daru'l-Mesnevî yaptırıp, *Mesnevî* okutmakla vakit geçiren bu âlim zat *Mesnevî*'yi tam olarak ve gayet kısa ve veciz bir tarzda şerh etmiştir. Dibacede 1255/1839 Recebinin 17. Çarşamba günü şerhe başladığını altıncı cildin dibacesinde de beşinci cildi, 1261/1845 Rebîu'l-âhîr'in 18. Cuma gecesi bitirdiğini ve son cildin şerhine ise, Rebîu'l-âhîrin 26. Pazar gecesi başladığını kaydeder. İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar kısmında, 6309-6314 numaralarda kayıtlı bulunan bu şerh de maalesef ana kaynaklar okunmadan yazılmıştır. Mesela, I.ciltteki "Şeyh-i Din'den maksadın, Muhyiddin-i Arabî olması ihtimali dile getirilir. Halbuki bu sözle Mevlânâ, Şemseddin'i kastetmektedir.⁸¹

Kadiriyye Tarikatının Halisiyye şubesinin pîri olan Abdurrahman Halisi Talabanî (ö.1275/1858), *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini manzum olarak şerhetmiştir.⁸²

Âbidin Paşa (ö.1906), *Mesnevî*'nin sadece birinci cildini şerh etmiştir. Bu şerh altı cilt olarak İstanbul'da basılmıştır. Osmanlı âlimi ve paşası olması sebebiyle önem arz etmektedir.⁸³ Âbidin Paşa'nın "*Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*" isimli eseri *Mesnevî*'nin I. cildinin tercüme ve şerhini içerir, toplam 1619 sayfadır. Âbidin Paşa şerhinde *Mesnevî*'den her bir beytin Farsça metnini almış, "Tercüme" başlığı ile beyti Türkçe'ye çevirmiş ve "Şerh" başlığı ile de beytin izahını yapmıştır. Beyitleri bazen kelime kelime tercüme etmiştir. Bazen anlaşılması güç olan bir takım

⁸⁰ Mehmet Kaplan, "Bursalı İsmail Hakkı'nın Mesnevî'nin Birinci Beytini Şerhi," *Bildiriler*, s.34, ss.33-41.

⁸¹ Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s.145; Can, a.g.e., s.381.

⁸² Tahir, a.g.e., I, 37.

⁸³ Ali Canib, "Ankaravî", s.5; İbrahim Alâettin Gövsa, *Meşhur Adamlar*, I-IV, Sedat Simavî Yay., İstanbul, 1933-1935, I, 18-19; Heyet, *Ansiklopedik Sözlük Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi*, I-III, Milliyet, 1967, I, 15; Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.8, Hacitahiroğlu, Âbidin Paşa'nın, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif* isimli eserinin 5 cilt halinde basıldığını söylemektedir. Halbuki adı geçen eser altı cilt olarak basılmıştır; Mehmed Ali Kırboğa, *Kâmûsu'l-Kütüb ve Mevzuâtı'l-Müellefât*, Yeni Kitap Basımevi, I, Konya, 1974, s.265; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, I-VI, Ötüken Yay., İst., 1994, VI, 432; Amil Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Neclâ Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, I, Fatih Matbaası, İst., 1967, s.109; Fethi Erden, "Mevlânâ Bibliyografyası" isimli makalesinde ve Neclâ Pekolcay adı geçen eserinde az önce zikredilen sayfada şu bilgiyi vermektedir: Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif* (10 cilt, 1885), halbuki adı geçen eser altı cilt olarak basılmıştır; İzbudak, a.g.e., (Gölpinarlı, s.Önsöz, Y); Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yay., 4.baskı, İstanbul, 1994, s.325; Can, a.g.e., s.381; Cemal Aksu, "Âbidin Paşa", *Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I-II, Yapı Kredi Yay., İst., 1999, I, 77.

kelimelerin anlamlarını ayrıca vermiştir. Ara sıra da açıklama ihtiyacı duyduğu kelimeleri şerh kısmında izah etmiştir. Bazen de tercümeyi verirken, meâl gibi nisbeten geniş bir açıklama yapmayı uygun bulmuştur. Şerh yaparken yaşanan hayattan örnekler vererek konuları açıklamaya çalışmıştır. Âbidin Paşa, “*Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*” isimli eserinde *Mesnevî* beyitlerinin hemen hemen tamamına yakınına şerh etmiş olmasına rağmen çok az da olsa şerh etmediği beyitler de bulunmaktadır.

1991 yılında İstanbul’da vefat eden Mehmed Es’ad Dede’nin de *Mesnevî*’nin 360 beytinin tercüme ve şerhini yaptığı bir eseri bulunmaktadır. Bu zat, Hüseyin Vassaf ve Tahirü’l-Mevlevî gibi devrinin pek çok tanınmış simasına hocalık etmesi sebebiyle önem arz etmektedir.⁸⁴

Ahmed Avni Konuk (1938) da bir *Mesnevî* şârihidir.⁸⁵ “*Fihî mâ fih*”i de tercüme eden Konuk, diğer şârihlerden daha iyi bir şerh meydana getirmekle beraber Gölpınarlı’ya göre, o da diğer ana kaynakları okumadığından ve bir de bazen Mevlânâ’nın sözlerini, fennî buluşlara tatbik uğraştığından şerhi, ilmi bir mahiyet arz etmez. Basılmasına da lüzum olmayan bu şerhin bir nüshası, vasiyeti üzerine Konya Müzesi Kütüphanesine gönderilmiştir.⁸⁶ Gölpınarlı’ya ait olan bu fikirlere karşılık, Hacitahiroğlu ise: “Ahmed Avni Konuk’un *Mesnevî Şerhi* çok başarılı bir tercüme olarak kabul edilmektedir.”⁸⁷ görüşünü dile getirir. Bu kıymetli şerh bir ilim heyeti tarafından baskıya hazırlanmaktadır.⁸⁸

Yukarıdaki değerlendirmelerde görüldüğü üzere, Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî Şerhleri* ile alakalı olarak bilgi verirken, kanaatimize göre, hemen hemen ilim adamlarının tamamına yakını tarafından takdir gören İsmail-i Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi ve İsmail Hakkı Bursevî gibi şahsiyetlerin şerhlerini kusurlu bulduğunu ve yeterli olmadıklarını ifade etmiştir.

Kenan Rifâî’nin (ö.1950) *Mesnevî*’nin birinci cildi için kaleme aldığı *Mesnevî* şerhi, “*Şerhli Mesnevî-i Şerîf*” adı altında 1973 senesinde İstanbul’da neşredilmiş,⁸⁹ 2000 yılında ise ikinci baskısı yapılmıştır.

Son zamanlarda Süleymaniye Camiinde *Mesnevî* okutmağa izin alan Tahir Olgun (Tahirü’l-Mevlevî) (ö.1951) da takrirlerini kitap şeklinde çıkarmağa ve bu suretle de *Mesnevî*’nin son şerhi meydana gelmeğe başlamıştı. Forma forma çıkan ve “*Mesnevî Dersleri*” adını taşıyan bu şerh, birinci cilde aittir. Fakat bu cilt dahi tamam

⁸⁴ Mustafa Tatcı, “Son Devir Mevlevîliği İçin Bir Kaynak Hüseyin Vassaf Divanı”, *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni (15-17 Aralık 2000)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s.252-253, ss.231-270.

⁸⁵ Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Hacitahiroğlu, a.g.e, Önsöz. s.8-9; Ergün, a.g.e., II, 573.

⁸⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s.145; Can, a.g.e, s.381.

⁸⁷ Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.8.

⁸⁸ Prof. Dr. Osman Türer, Prof. Dr. Mustafa Fehrâli, Prof. Dr. Mehmet Demirci, Yrd. Doç. Dr. Dilaver Güner.

⁸⁹ Can, a.g.e., s.381.

değildir. Sonradan bu tamam olmayan şerh, ciltli olarak üç kitap halinde neşredilmiştir. (İstanbul, Işıl Matbaası, 1949-1950).⁹⁰ Daha sonra, Tahirü'l-Mevlevî'nin⁹¹ *Mesnevî*'nin beşinci cildinden de bin kadar beyti içine alan bu kıymetli şerhi bir kaç kez basılmış olup beşinci cildin 1000. beyitten sonrası ile altıncı cilt Şefik Can tarafından tamamlanmış ve basılmış bulunmaktadır.

Bu şerhlerden başka, bazı mecmualarda Pîrî Paşa'nın (ö.1532), Aziz Mahmud Hüdâî'nin (ö.1628) ve Hasan Dede'nin (ö.1951) de, noksan *Mesnevî* şerhleri bulunduğu kayıtlıdır.⁹²

XVII. yüzyılda ise Mevlevî şairlerinden Cevrî (ö.1654), "Hall-i Tahkikât" adlı eserinde *Mesnevî*'den seçtiği kırk beytin her birini beşer beyitle terki-i bend şeklinde şerh etmiştir.⁹³ Cevrî yine "*Aynü'l-Füyûz*" adlı eserinde de Yusuf Sineçâk'ın, *Mesnevî*'den 366 beyit seçerek "*Cezire-i Mesnevî*" adını verdiği antolojinin (müntehabât) her beytini beş Türkçe beyitle açıklamıştır. Bu son eser Matbaa-i Âmire'de 1269h. de basılmıştır.⁹⁴

Yusuf Sineçâk'ın "*Cezire-i Mesnevî*"sine Şeyh Galip (ö.1789) de "*Şerh-i Cezire-i Mesnevî*" adıyla bir şerh yazmıştır. Bu şerh bir heyet tarafından tahkikli olarak basılmıştır. (Turgut Karabey, Mehmet Vanlıoğlu ve Mehmet Atalay, Şeyh Galip, *Şerh-i Cezire-i Mesnevî*, Erzurum, 1996.)

Mehmet Faruk Gürtunca, "*Aslı, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Mesnevî*" isimle ve manzum olarak, *Mesnevî*'nin I. cildinin baş tarafından 213 beytin çeviri ve şerhini yayınlamıştır.⁹⁵

Mensur ve tam son *Mesnevî* tercümesi ve şerhi Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmış ve Milli Eğitim Bakanlığı, Şark-İslâm Klasikleri serisinin ilk kitabı olarak 1942-1946'da Milli Eğitim matbaasında basılmıştır.

Ayrıca, *Mesnevî* için, Muhammed Şaban-zâde'nin *Muzhiru'l-İşkâl*'i gibi hususî lügatler de yapılmıştır.⁹⁶

Mesnevî, bu Türkçe şerhlerin yanı sıra, Arapça ve İngilizce'ye tam olarak; Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca, Rusça, Japonca, Felemenkçe, Lehçe, Urduca ve Korece'ye de seçmeler halinde tercüme edilmiştir.⁹⁷

⁹⁰ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.145.

⁹¹ Çelebioğlu, a.g.e., s.545; Can, a.g.e., s.381; Türkmen, a.g.e., s.63.

⁹² Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.6; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.145.

⁹³ Mazıoğlu, a.g.m., s.280.

⁹⁴ Mazıoğlu, a.g.m., s.282; Hacıtahiroğlu, Önsöz, s.6-7; Yeniterzi, a.g.e., s.94; Güllüce, a.g.t., s.78.

⁹⁵ Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.7; Mazıoğlu, a.g.m., s.294.

⁹⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.147.

⁹⁷ Kasım Gülek, "Dünya Literatüründe Mevlânâ ve Mesnevî Tercümelere" (Konuşma Hülâsası)", *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, haz., Fevzi Halıcı, Turizm Derneği, Konya,

Beşiktaş Mevlevî şeyhi Trabluslu Çengî Yûsuf Dede (ö.1669), Ankaravî şerhini, bazı yerlerini hülasa ederek Arapça'ya çevirmiştir. “*el-Menhecû'l- Kavî fi Şerhi'l-Mesnevî*” adını taşıyan bu kitap, H.1289 yılında Mısır'da, Vehbiyye matbaasında basılmıştır.⁹⁸

Mesnevî'nin Farsça bir çok şerhi vardır. Bu şerhlerin en iyisi, ariflerin ulularından olan ve bu sınıfın terim ve fikirlerine vukufu bulunan Harzem'li Kemaleddîn Hüseyin'in “*Cevâhîrü'l-Esrâr*” isimli şerhidir. Bu eser Hindistan'da basılmıştır.⁹⁹

Molla Hüseyin Kaşîfi'nin “*Lübbü'l-Lübâb*”ı da râğbet gören şerhlerdendir. Bunlardan başka Farsça şu şerhler de vardır: Şâhidî'nin “*Gülşen-i Tevhîd*”i; Surûrî, Abdal Ali, Sebzvarî, Veli Muhammed Ekberâbâdî, Mûsâ Nesrî ve Hüseyin Belhî'nin “*Şerh-i Mesnevî*”leri, Muhammed Ali'nin “*Bahru'l-Ulûm*”u, Muhammed Rahmetullah'ın, ‘*Mesnevî-yi Manevî*’si, Bedûzaman Fûrûzanfer'in *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*’i, Telemmüz Hüseyin'in “*Mir'âtü'l-Mesnevî*”si meşhur Farsça şerhlerden olup, bunlardan bazıları yazma halindedir. Bazısı ise Hindistan, Pakistan ve İran'da basılmıştır.

Urduca şerhleri ise: 1863 yılında Bombay'da basılan Muhammed Mirza'nın *Mesnevî Şerhi*. Maulavi Hidayet Ali'nin 1312 yılında Delhi'de basılmış olan “*Kashf al-Ulûm Sharh Masnavî-i Mevlânâ-i Rûm*” isimli şerhi. Ghulam Haider Gopamui'nin “*Shrajrah-i Ma'rifat*” adlı *Mesnevî*'den seçmeler halindeki eseri. Mohamad Yusuf Ali Shah Chishtî'nin “*Pairahan-i Yusufî*” isimli şerhi. Maulana Abdurrahman'ın “*Kitab-i Margum Sharh Urdu Masnavî-i Mavlana-i Rûm*” adlı tercüme ve şerhi. İmdadullah'ın “*Şerh-i Mesnevî*”, Muhammed Nâzîr Mevlevî'nin “*Miftâhu'l-Ulûm*”, Kadî Sejjad Hüseyin'in “*Mesnevî-yi Manevî*”, ve Simâd Akbarâbâdî'nin “*Ilhan-i Manzum*” adlı şerhleri. Bu eserler çeşitli yıllarda yayınlanmışlardır.¹⁰⁰

Mesnevî üzerine yapılan Batı'daki çalışmalara örnek olarak da şunları verebiliriz:

1. Jagues de Vallenbourg, *Mesnevî*'yi çok güzel bir surette Fransızca'ya

1978; s.246; Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.9; Yeniterzi, a.g.e., s. 95; Güllüce, a.g.e., s.79.

⁹⁸ *Türk Ansiklopedisi*, “Celâleddîn-i Rûmî”, X, 112; Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.10; Gölpınarlı, *Mevlânâ dan Sonra Mevlevîlik*, s.144.

⁹⁹ *Türk Ansiklopedisi*, “Celâleddîn-i Rûmî”, X, 112; Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.9; Bedûzaman Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celaleddin*, Çev., F. Nafiz Uzluk, MEB., İst., 1986, s.398.

¹⁰⁰ Fûrûzanfer, a.g.e., s.396-397; Hacitahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.10; İzbudak, *Mesnevî*, I, (Gölpınarlı, Önsöz M, T, Y); *Türk Ansiklopedisi*, “Celâleddîn-i Rûmî”, X, 112; Muhammed Ali Taberî, *Zübdetü'l-Âsâr*, Müesseset-i İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 1372, s. 347-351; N.A. Galoch, “*Mesnevî*'nin Hint Yarımadasında Kaydettiği Gelişme,” *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, s.282-283; Şair Hayrî Bey, a.g.e., s.7; Türkmen, a.g.e., s.64; Yeniterzi, a.g.e., s.95; Güllüce, a.g.t., s.81.

çevirmiş, 1799'da basıma hazırlamışsa da o tarihte Beyoğlu yangınında tercümenin büyük bir kısmı yanmış, aslen Viyana'lı olup İstanbul'da Avusturya sefaretinde memur olan mütercim de tekrar bu işi ele almamıştır.¹⁰¹

2. George Rosen, *Mesnevî*'nin üçte birini mealen Almanca'ya çevirmiş ve bu tercüme, "*Mesnevî Order Doppelverse der Scheich Mevlânâ Dschelaleddin Rûmî*" adı altında Leibzig'de 1849 ve 1913'te basılmıştır. Hammer Purgstahl tarafından 1851 yılında eserin Almanca çevirisi yapılmıştır.¹⁰²

3. Sir William Redhouse (1811-1892) tarafından *Mesnevî*'nin birinci cildi nazmen İngilizce'ye çevrilmiş ve bu çeviri 1881'de Londra'da 135 sayfalık bir önsözle basılmıştır.¹⁰³

4. Gülşen-i Raz mütercimi E. H. Whinfield, *Mesnevî*'nin altı cildinden aşağı yukarı 3500 seçme beyti nesren İngilizce'ye çevirmiş ve bu çeviri, "*Mesnevi-i Manevî*" adı altında, 1887'de Londra'da basılmıştır. Nicholson, bu tercümeyle çok beğenmektedir.¹⁰⁴

5. S. E. Wilson, *Mesnevî*'nin ikinci cildini nesren İngilizce'ye çevirmiştir. Nicholson'un övdüğü bu tercüme, "*The Masnavî*" ismiyle 1910'da ve iki cilt olarak Londra'da basılmıştır.¹⁰⁵

6. Reynold. A. Nicholson, bugün Konya Müzesi kütüphanesinde bulunan ve Mevlânâ'nın vefatından beş yıl sonra yazılıp aslı nüshayla Çelebi Hüsameddin ile Sultan Veled'in huzurunda mukabele edilen nüshayı esas tutarak altı cildi de tercüme etmiş, bastırmış ve Ankaravî şerhine dayanarak şerh etmiştir. Bu külliyyât Londra'da, 1925'ten itibaren Gibb vakfı tarafından neşredilmiştir. Nicholson, metnin birinci cildinin baş taraflarında Konya nüshasını elde edememiş, diğer doğru bir nüshayı esas tutmuş, fakat bilahare Konya nüshasına dayanmış ve cildin sonunda baş taraflardaki nüsha farklarını göstermiştir.¹⁰⁶

7. Helmuth Ritter de *Mesnevî*'nin tercümesini tam olarak yapanlardan

¹⁰¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.149; Uzluk, a.g.m., s.31; Annemarie Schimmel, "Mevlânâ ve Garp Âlemi", *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, Haz., Vedat Genç, MEB., İst., 1994, s.249, ss.247-250.

¹⁰² Uzluk, a.g.m., s.31; Erden, a.g.m., s.126; L. W. Carp, "Uluslararası Rûmî Derneğinin Çalışmaları", *Uluslararası İkinci Mevlânâ Semineri Bildirileri*, s.88, ss.88-91; Schimmel, a.g.m., s.249, ss.247-250.

¹⁰³ Nevit Oğuz Ergin, "Batıda Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî", *Bildiriler Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni (15-17 Aralık 2000)*. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s.316, ss.315-321.

¹⁰⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s.149; Ayten Lermioğlu, *Hız. Mevlânâ ve Yakınları*, Redhouse Yay., İst., 1969, s.49; L. W. Carp, a.g.m., s.88; Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.10-11; Schimmel, a.g.m., s.249; Ergin, a.g.m., s.316.

¹⁰⁵ İzbudak, a.g.e., I, (Gölpınarlı, Önsöz, M); L. W. Carp, a.g.m., s.89; Ergin, a.g.m., s.316.

¹⁰⁶ Gölpınarlı, a.g.e., s.150; L. W. Carp, a.g.m., s.88; Kul Sadı, a.g.e., s.185; Türkmen, a.g.e., s.64.

birisidir.¹⁰⁷

Mesnevî, Felemenkçe'ye (Hollanda dili) de tercüme edilmiş ve “*Rûmî Jalaluddin Fragmenten uit de Mashnawi, Naar bet Perzisch Vertaald en Toeglicht Door Rivan Brakell Buys*” adıyla 1951 yılında basılmıştır.¹⁰⁸

A. J. Arberry ve Annemarie Schimmel de kitap ve makaleleri ile Mevlânâ'nın ve eserlerinin tanınmasını sağlamışlardır.¹⁰⁹ Avusturyalı bir diplomat olan Joseph Von Hammer (1774-1856) de, Orta Doğu'da geçen senelerinden edindiği bilgiyle yazdığı *Persian Literature* isimli eserinde *Mesnevî* ve *Divan*'dan örnekler vermiştir. Frederick Richert (1788-1866) *Divan*'dan kendi yorumuyla kırka yakın beyit yayınladı.¹¹⁰ Asaf Halet Çelebi, Mevlânâ'nın 276 rubaisini Fransızca'ya çevirip 1950 yılında “*Rubaiat*” ismiyle Paris'te yayınladı.¹¹¹ Nevit Oğuz Ergin, “Batıda Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî” isimli makalesinde “Hz. Mevlânâ'nın *Divan*'ının Gölpinarlı tarafından yapılan çevirisinden İngilizce'ye tercüme ettiğini, yirmi iki cilt olarak düşündüğü kitabın on ikinci cilde kadar olan kısmının Kültür Bakanlığı ile birlikte Amerikan Echo Yayınevi tarafından yayımlandığını”¹¹² ifade etmektedir.

Bunlardan başka en mühimi Frederich Ruckert ve Tholuck'un Almanca tercümeleri olmak üzere, Rosenzweig'in yine Almanca ve Clement Huart, Baron Carra de Vaux ve F. Baudry'nin Fransızca olarak *Mesnevî* tercümeleri¹¹³ de vardır ve bunlar, bizim ulaşabildiklerimizdir.

Raynold A. Nicholson, “Divan-ı Kebir” ile de meşgul olmuş ve Mevlânâ'nın kırk sekiz şiirini tercüme edip metinleriyle bastırmıştır. (*Selected Poems From the Divani Shamsi Tabriz*, Cambridge et the University Press, 1898.)

İran'da Mevlânâ hakkında ciddi etüdler yapılmıştır. Bunların başında, Nicholson basımı esas alınarak bastırılmış olan *Mesnevî*, Bediuzzaman Fûruzanfer'in, “*Mevlânâ Celaleddin*” adlı eseri ve Celal Humai'nin değerli bir önsözle bastırdığı “*Veled-nâme*” ile Hüseyin Şecara'nın “*Menâkibu'l-Arifin*”i hütlâsa eden “*Şahsiyet-i Mevlevî*” isimli eseri gelir.¹¹⁴

Mesnevî üzerine yapılan çalışmalara örnek olarak da şunları verebiliriz: İsmail Ankaravî'nin “*Fatihü'l-Ebyât*” ve “*Camîü'l-Ayât*” isimli eseri; Tahir Büyükkörükçü'nün, “*Mevlânâ ve Mesnevî*” ile “*Mevlânâ ve Mesnevî Gözüyle Peygamber Efendimiz*” adlı eserleri; Muhammed Şahin'in “*Mesnevî'nin Tenkidî*” isimli eseri; Ahmet Sevgi'nin “*Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Devrin Örf ve Adetleriyle*

¹⁰⁷ Erden, a.g.m., s.126.

¹⁰⁸ Uzluk, a.g.m., s.31.

¹⁰⁹ L. W. Carp, a.g.m., s.89.

¹¹⁰ Ergin, a.g.m., s.315-316.

¹¹¹ Ergin, a.g.m., s.317.

¹¹² Ergin, a.g.m., s.318.

¹¹³ Schimmel, a.g.m., s.248; Erden, a.g.m., s.126.

¹¹⁴ Hacıtahiroğlu, a.g.e., Önsöz, s.10; Gölpinarı, a.g.e., s.149-150.

İlgili Bilgiler” adlı basılmış doktora tezi; Füzûzanfer’in “*Meâhiz-i Kasâs ve Temsilât-ı Mesnevî*” ve “*Ehâdis-i Mesnevî*” isimli basılmış Farsça eserleri; Dr. Muhammed Cevat Şeriat’ın “*Keşfu’l-ebiyât-ı Mesnevî*” isimli basılmış Farsça eseri gibi.¹¹⁵

Bunların dışında *Mesnevî* ile ilgili daha yüzlerce eserler ve makaleler yazılmış ve yazılmağa devam edecektir. Mevlânâ, eserleri, Mevlevîlik ve bilhassa *Mesnevî* ile ilgili, Mehmet Önder, İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu tarafından iki ciltlik bir “*Mevlânâ Bibliyografisi*” hazırlanmıştır. Bilhassa yurt dışındaki eserlerin tamamını ihtiva etmeyen bu bibliyografyada bile, matbu 3184 adet kitap ve makale ile, yazma 1470 adet eser ismi geçmektedir. Bütün bu eserler Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinin İslâm Medeniyeti içerisindeki yerinin ehemmiyetini göstermektedir.

ABSTRACT

Mathnawi is the extraordinary work written by Mevlânâ. In this article, we have worked out to give information concerning the translation and commentaries of Mevlânâ’s Sacred Poems (Mathnawi) as much as to reach its sources, which is the most popular work, great deal of written commentary in Islamic World. Some of the important commentary of the Mathnawi are Ismail Ankaravî, Sari Abdullah Effendi, Ismail Hakki Bursevi, Ahmed Avni Konuk and Tahirü’l-Mevlevî. Mathnawi, with Turkish commentary has been completely translated to Arabic and English. On the other hand, it has been also partly translated to French, German, Spanish, Italian, Russian, Japanese, Flemish, Polish, Urdu and Korean.

¹¹⁵ Güllüce, a.g.t, s.81.